

вища. – К.: Наук. думка. – 2003. – 44 с. **12.** *Попов В.К.* Право собственности на природные ресурсы – форма обеспечения реализации экологических интересов // Сб. крат. тез. докл. и науч. сообщ. – Х., 1993. – 75 с. **13.** *Попов В.К.* Про узгодженість екологічного законодавства // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1996. – № 7. – С. 112-119. **14.** *Романов В.* Охрана и использование животного мира // Рос. юстиция. – 2001. – № 9. – С. 40, 41. **15.** *Тимов В.* Проблеми захисту об'єктів тваринного світу // Вісн. прокуратури. – 2002. – № 3. – С. 98-102. **16.** *Тихий П.* Щодо поняття права користування тваринним світом // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1998. – № 2. – С. 172-175.

Надійшла до редакції 18.11.2009 р.

УДК 342.9-057.36

О.С. Полякова, здобувачка
при кафедрі адміністративного права
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СТАТУТНА ФОРМА ЗМІЦНЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ – ГОЛОВНИЙ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРАВопорушень У Збройних Силах України

Зростання ролі військової дисципліни в усіх військових формуваннях країни, у справі зміцнення правопорядку серед військовослужбовців, забезпечення військової й національної безпеки держави, захисту інтересів особистості й суспільства вимагають наукового переосмислення ефективності заходів дисциплінарної відповідальності, які застосовуються в сучасних умовах до військовослужбовців військовими посадовими особами, органами прокуратури й судами у справах про

військові правопорушення.

На жаль, темпи коригування військового законодавства набагато нижчі стрімких темпів реформування Збройних Сил України, тому прогалини й деякі розбіжності в законодавстві військової сфери негативно впливають на процеси перебудови вітчизняної армії. Ось чому досить актуальним є дослідження інституту дисциплінарної відповідальності військовослужбовців як одного з головних механізмів адміністративно-правового регулювання поведінки вій-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ськовослужбовців.

Військова дисципліна не може існувати без такого інституту, розвиток якого нерозривно пов'язано з історією і становленням військового права як окремої галузі, яке відбувалося в декілька етапів. Так, уже наприкінці XIX – на початку XX ст. в армії Росії (до складу якої входила Україна) уже були сформовані свої традиції. Високий для того часу рівень правової культури офіцерів, військової дисципліни особового складу давали можливість військовослужбовцям реалізовувати (хоча й не повністю) свої права й пільги. Саме формування належної військової дисципліни в цей період становило основу правопорядку Збройних Сил, що дозволило максимально реалізувати права військовослужбовців.

Для радянського періоду (до 40-х років) характерне різке зниження загальної правової культури й відхід від традицій російської армії. Насамперед, це стосується офіцерського корпусу, який протягом століть був стрижнем підтримки військових традицій і правової культури останньої. Ці зміни визначили формування іншого характеру інституту військової дисципліни. Військова дисципліна, як сукупність специфічних відносин військової служби, що поєднує весь армійський організм, включаючи офі-

церський корпус та інший особовий склад, практично перестала існувати. Якщо раніше дисципліна офіцерів була побудована на поняттях офіцерської честі, то в ті часи заміна офіцерської честі ідеологізованими поняттями призвела до втрати офіцерським корпусом своїх провідних позицій у формуванні правової культури. Дисципліна іншого особового складу ґрунтувалась тільки на дотриманні встановлених правил порядку й поведінки військовослужбовців. Поступово відбувалися звуження, суб'єктивізація і зміна змісту як інституту дисциплінарної відповідальності, так і поняття військової дисципліни.

Поняття «військова дисципліна» – доволі складне і змістовне, якому дореволюційні військові юристи-науковці надавали великого значення. У цей період воно розглядалось під різними кутами зору. Одні вчені отожднювали військову дисципліну із законністю, другі – зі службовою покорюю, треті – з правилами, що регламентують відносини начальників і підлеглих. Існувала думка й про те, що це військове виховання, що розвиває у військовослужбовці здатність свідомо й в ім'я морального обов'язку підкоряти свою волю волі верховного вождя.

У ст. 1 Дисциплінарного статуту Російської армії (1869 р.) за-

значалось, що військова дисципліна полягає в суворому й точному дотриманні правил, запропонованих військовими законами. Тому вона зобов'язує беззаперечно виконувати накази начальства, дотримуватися чиношанування, зберігати у ввіреній команді порядок, сумлінно виконувати обов'язки служби й не залишати без стягнення провини й недогляди підлеглих. Перша частина статті, як бачимо, визначала дисципліну в широкому розумінні, а в другій указувалось на правила, недотримання яких вже становитиме порушення дисципліни. Немає сумніву в тому, що ці положення не вичерпували всіх обов'язків військовослужбовців як службового, так і неслужбового характеру і конкретизувались у статтях 1-4 Статуту внутрішньої служби та в інших актах військового законодавства того часу.

У дисциплінарних статутах Червоної Армії до 40-х років відбувалось поступове спрощення поняття «військова дисципліна». Стаття 1 Дисциплінарного статуту РКЧА 1919 р. визначала останню як установлений законами РРФСР порядок у РКЧА. Згідно зі ст. 1 Тимчасового дисциплінарного статуту РКЧА 1925 р. військова дисципліна полягала в точному додержанні порядку, закріпленого законами й статутними вимогами, а також підтриму-

ваного наказами й розпорядженнями начальників.

У Дисциплінарному статуті РКЧА 1940 р. це поняття визначалось як знання й суворе дотримання встановленого в Червоній Армії порядку, заснованого на законах Радянського уряду й на військових статутах, що регламентують життя, побут і бойову діяльність військ. А дисциплінарний статут 1946 р. і наступні статуту тлумачили військовою дисципліною як суворе й точне додержання всіма військовослужбовцями порядку та правил, закріплених радянськими законами й військовими статутами.

Отже, з наведених визначень видно, що в понятті «військова дисципліна» постійно виділяється її суб'єктивна сторона, тобто дотримання встановлених правил та порядку поведінки військовослужбовців.

Найбільший інтерес викликає аналіз саме першого судження. С. О. Друцкой справедливо відзначав, що принцип законності, безумовно, властивий цьому поняттю, але не може бути висунутий як єдиний і визнаний настільки типовим, щоб «виконання правил, запропонованих військовими законами» вичерпувало б собою обов'язки, права й умови життя осіб, які входять до складу військ. На незадовільність даної статті, як він зауважує, зверталась увага при пере-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

гляді в 1882-1888 рр. Дисциплінарного статуту. Але наведена дефініція дисципліни, була визнана «з практичної точки зору цілком задовільною», тому що в ній і міститься загальне поняття військової дисципліни, і зазначені найбільш важливі вимоги [2, с.11].

Доречно відзначити, що в процесі розробки перших дисциплінарних статутів РКЧА також мали місце спроби іншого тлумачення досліджуваного поняття, де військова дисципліна трактувалась як військове й політичне виховання військовослужбовців у дусі настанов статуту, але в підсумку ця пропозиція не була підтримана.

Викладене свідчить, що у військово-юридичній доктрині військова дисципліна інтерпретувалась не настільки однозначно, як у законодавстві. С. О. Друцкой зауважував, що відсутність визначення терміна «дисципліна» може не мати шкідливих наслідків у практичному його застосуванні, тому що саме життя за відомих умов заповнює закон, а дефініція може бути зайвою в законодавчому збірнику. Однак у цей час більш цікавою слід вважати іншу його думку: наукове дослідження питань військово-дисциплінарного і кримінального права, а також вирішення деяких важливих практичних питань (приміром,

про обов'язковість незаконного наказу начальника) зовсім немислимі без точного сформулювання військової дисципліни [2, с. 12].

Дореволюційний юрист і державний діяч, М.В. Мурах, наводячи тлумачення дисципліни, говорив, що вона полягає в правильному усвідомленні й у неухильному виконанні службового обов'язку, а вже потім у пильній охороні того й іншого.

Наприкінці ХХ ст.. визначення поняття дисципліни (військової дисципліни) стає ще актуальнішим, що пов'язано із розвитком і уточненням таких правових категорій, як «трудова дисципліна» і «дисципліна державної служби», які нерозривно пов'язані із законністю і правопорядком.

Термін «дисципліна», що визначається в довідковій літературі як «обов'язкове для всіх членів якого-небудь колективу підпорядкування встановленому порядку, правилам (військова дисципліна, трудова та ін.)» [6, с. 437], перехрещується з категорією «законність». Відповідно до такого підходу уточнюється зміст державної дисципліни, яка розуміється як «точне дотримання всіма організаціями і громадянами встановленого державою порядку діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій з виконання покладених на

них обов'язків» [6, с. 85].

Дисципліна – найважливіший чинник громадського життя. Вона необхідна для життєдіяльності організацій та окремих індивідів, тому із цього погляду *близька до законності*. І законність, і дисципліна безпосередньо пов'язані зі станом упорядкованості й організованості суспільних відносин. У зв'язку із цим законність розглядається як основа дисципліни, зокрема державної. Усі вимоги законності, звернені до державних службовців (до працівників органів внутрішніх справ та ін.), одночасно становлять і зміст дисципліни.

У той же час законність і дисципліна наповнені самостійним змістом. Перша означає в основному вимогу дотримання правових приписів, і немає значення, чим керується суб'єкт, реалізуючи правові приписи. Особливість же дисципліни полягає в тому, що вона означає відповідальне ставлення до справи, хоча і припускає прояви активності, ініціативи й наполегливості.

Дисципліна порівняно із законністю більше пов'язана з нормами моральності. І ще один момент. А вимоги законності, в масштабі країни єдині. Дисципліна відрізняється більшою вузькою спрямованістю: залежно від сфери діяльності суб'єктів вона поділяється на військову, трудову й т.д. *Військова дисципліна* –

це *дотримання військових уставів і наказів командира*.

Із законністю органічно пов'язано інше правове явище – *правопорядок*. Учені-юристи, досліджуючи його співвідношення із законністю, термін «правопорядок» трактують по-різному [Див., напр.: 5, с. 47]. Як зазначають А.Я. Сухарева й В.Е. Іркутських, *правопорядок* – це заснована на праві і сформована в результаті здійснення ідей і принципів законності така впорядкованість суспільних відносин, що виражається в правомірній поведінці їх учасників. Як певний стан урегульованих правом таких відносин, він характеризується реальним рівнем дотримання законності, забезпечення й реалізації суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків усіма громадянами, органами й організаціями [4, с. 87].

Якщо стосовно якоїсь сфери відносин використовують термін «порядок», під ним розуміють сформовану стійку їх упорядкованість. Найважливішою передумовою виникнення правопорядку варто вважати юридичну норму й механізми, що забезпечують її формування і втілення в життя. Отже, *правопорядок* є результатом реалізації юридичних норм. Цілком очевидно, що і законність, і *правопорядок* протистоять сваволі, порушенню законних прав та інтересів грома-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

дзян (організацій). Це об'єднує ці два поняття, вимагає використувати їх в одному понятійному ряді, але розрізнати за змістом.

Законність – це сукупність конкретних вимог, що ставляться до всіх суб'єктів у сфері правового регулювання. На думку С.С. Алексєєва, «це вимоги не тільки найсуворішого, неухильного дотримання й виконання норм позитивного права, а й: а) верховенства законів стосовно всіх інших правових актів; б) рівності всіх перед законом; в) забезпечення для всіх суб'єктів повного й реального здійснення суб'єктивних прав; г) незалежного й ефективного правосуддя; д) ефективної роботи всіх правоохоронних органів» [1, с. 24].

Правопорядок реально забезпечує реалізацію суб'єктивних прав через дотримання юридичних обов'язків усіма громадянами, посадовими особами, органами й організаціями. Як перекоонує Л.О. Сироватська, через дотримання обов'язків правопорядок пов'язаний з військовою дисципліною [3, с. 24], що трактується як суворе й точне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, установлених законами, військовими статутами й наказами командирів (начальників).

Законність забезпечує загальнообов'язковість права, а правопорядок є результатом та-

кого забезпечення. Правопорядок, відзначає С.С. Алексєєв, «будучи вінцем, підсумковим результатом дії права, як би замикає ланцюг основних суспільно-політичних явищ зі сфери правової надбудови (правозаконність – законність – правопорядок)» [1, с. 71].

Необхідно, зробити наголос на тому, що законність і правопорядок у Збройних Силах України з урахуванням специфіки військових відносин, нерозривно пов'язані з військовою дисципліною й інститутом дисциплінарної відповідальності військовослужбовців як одного з основних правових інститутів військового права, який вимагає свого подальшого вдосконалення в умовах переходу на контрактну систему комплектування. Цьому заважає недостатня наукова розробленість і фрагментарність сучасних досліджень, присвячених організаційно-правовим проблемам дисципліни проходження військової служби громадянами України, у яких би відбивались: а) потреба у формулюванні адекватних сучасним реаліям теоретико-правових засад ефективного застосування дисциплінарних заходів впливу у військових формуваннях країни й подальшого їх обліку в практичній юридичній діяльності; б) роль міжнародного права й зарубіжного досвіду у вітчизняній правозастосовній

діяльності й важливість прийняття до уваги даної обставини сучасною військово-правовою наукою; в) необхідність вироблення на підставі зазначених положень, з огляду на вітчизняний і закордонний досвід науково обґрунтованої, цільної, завершеної й несуперечливої концепції становлення й подальшого розвитку інституту дисциплінарної відповідальності військовослужбовців для проведення соціально-правової, соціально-економічної та військової реформи у Збройних Силах України; г) прагнення єдиного розуміння військового юридичного доктринального поняття й сутності дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, а також її місця й ролі в системі загальної юридичної відповідальності згідно з українським правом; д) наукове переосмислення системи заохочень і дисциплінарних стягнень, застосовуваних з метою військового виховання командирами й начальниками до військовослуж-

бовців, які проходять військову службу як за контрактом, так і за призовом, а також ефективності заходів дисциплінарної відповідальності, що застосовуються в сучасних умовах до військовослужбовців військовими посадовими особами, органами прокуратури й судами у справах про військові правопорушення.

Із викладених міркувань можна зробити висновок, що військова дисципліна становить собою підвалини законності і правопорядку Збройних Сил України. Дисциплінарний статут Збройних Сил України має враховувати: (1) наслідки реформування армії, особливо в питаннях визначення рівня дисциплінарної влади цивільних посадових осіб Міністерства оборони України й Генерального штабу стосовно військовослужбовців; (2) співвідношення дисципліни військовослужбовців за контрактом і строкової служби; (3) оновлення системи заохочень і дисциплінарних стягнень до них.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Государство и право: Начальный курс. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 1994. – 576 с. 2. Друцкой С.А. Причины невменения в уголовном праве. – Варшава: Изд-во «Аврора», 1902. – 437 с. 3. Сироватская Л.А. Трудовое право. – М., 2000. – 332 с. 4. Сухарева А.Я., Иркутских В.Е. Большой юридический словарь. – М.: Изд. дом. «Москва», 2002. – 467 с. 5. Шабуров А.С. Законность и правопорядок: Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Изд-во РосМос, 1997. – 457 с. 6. Юридический энциклопедический словарь. – М.: Изд. дом. «Москва», 1984. – 685 с.

Надійшла до редакції 12.05.2009 р.